

Kerekes Ábel.

Nem az a nagy író, ki sokat írt és adott közre, hanem a ki maradandót alkotott, olyat, a mi azon időben, a melyben íratott, nem volt felesleges, s az ilyennek, ha nem is épen a világirodalom lapjain, de azon nemzet irodalmában, melynek tagja volt, mindig nyoma lesz. Követendő nyomok, sziklába vésettek s méltók arra, hogy az utókor a feledés porát elhárítsa rólok, melylyel a rohanó idő csapó szelei netalán tán betakarták. 1816. márcz. 18-án egy kolozsvári kalv. deák, akkortájt „theatralista“, Széphalomra érkezett, mint maga mondá, a nagy Kazinczyt csudálni. K. elrémült a szóra, és Sipos Pálhoz azon hónap 25-éről intézett levelében így ír fiatal látogatójáról: „Az egész Erdélyt ismeri, s azt mondja, hogy az egész világon nincs nagyobb philosophus mint Köteles Sámuel¹⁾ Prof. M.-Vásárhelyt, az mind tudja Kantot, Schellinget, Fichtét. Kérdeztem, ha ismeri-e Sipos Pált? Azt felelte: nem, de nem nagy kár, csak apró munkákat írkal.“ Kerekes Ábel se művei nagy száma, se az általa írt munkák nagyobb terjedelme által nem tűnt ki s a polygraph nevére egyáltalában számot nem tarthat. Okmánygyűjteménye ugyan nyolcz vagy kilencz kötetre terjed, de ez épen csak előkészület, előtanulmány volt történelmi dolgozatai megírásához, jelesen egy általa tervezett történelmi folyóirat megindítására, melynek két kötetét meg is szerkesztette, de kiadót reájok még nem talált, s Erdélyországról írni szándékozott nagy munkájához. Azon okmányok, melyeket maga írt le, hiven másolvák s az oklevéltan szabályai szerint készültek, azonban gyűjteménye egy nagy részét másokkal iratta le a nagyenyedi collegium könyvtárából, idősb báró Naláczi József, Brancicskai

¹⁾ Szül. 1770-ben, meghalt 1831-ben, előbb m.-vásárhelyi, aztán n.-enyedi tanár. Jeles művei a philosophiai miveltséget Erdélyben nagy mértékben mozditották elő.

Nagy László ügyész s mások levéltáraiból, s ez a rész már nem elégti ki a diplomatikai pontosság igényeit. Különben Olaszország jeles okmánynyomozója Muratori Lajos Antal nagyérdemű okmánygyűjteményei a diplomatikai kellékeknek teljesen megfelelő másolatokkal vegyesen szintén tartalmaznak felesszámu hiányos és hibás másolatokat, mert Muratori se rendelkezhetett mind olyan leirókkal, kikben teljesen megbízhatott volna. A mit Modenában s másutt maga másolt, legnagyobb részt mintául szolgálhat az okmánykutatóknak, de p. o. a velencei történetre tartozó oklevelek egy része, melyeknek lemásolását másokra bízta, olyan, hogy újabb kiadása szükségessé vált. Ha Kerekes Ábel történeti folyóiratát megindíthatta volna, ez lett volna az első ilyen irányu magyar folyóirat Erdélyben, s címét is helyesen választotta meg a következőben: „Historiai darabok és apróságok,“¹⁾ mert a történelem terén minden legcsekélyebb adat is nagy fontosságú. 1821-ben, tehát öt évvel Kerekes halála után Ponori Thewrewk József közleményei szerint Kerekes okmánygyűjteményének eredetijét egy Szászvárosban lakó ifju vette magához, kit nem nevez meg. Az okmánygyűjtemény ekkor a szászvárosi ref. iskola könyvtárában őriztetett s ebből kétszáz ív a mondott esztendőben nagy-enyedi tógás Fogarasi Lészai Dánielnél állott, a Kerekes által szerkesztett két kötet egyike pedig Igaz Sámuelnek kezénél volt.²⁾ Jelenlegi értekezésemnek egyik célja történészeink figyelmét uttörőink ezen egyik jelesének irodalmi hagyatékára, jelesen okmánygyűjteménye elszóródott részleteire fordítani, hogy ezeknek minél előbb lehetőleg teljes leltárját birjuk.

A gróf Kemény József „Collectio minor Mscr. Hist.“-ban mely az „Erdélyi Múzeum“ levéltárában őriztetik (Tom. V. nr. 10.), megvan Kerekes II. kötetre terjedő gyűjteménye első kötetéhez sajátkezűleg írt előszava, melyet ide iktatok: *Historiai Darabok és Apróságok*. Összveszedte 's kiadta Kerekes Ábel, Tanító a' Reformatusok' Szászvárosi Gymnasiumában. Első Tsomó.

A kötet jelszavai itt következnek:

Forsitan haec aliquis (nam sunt quoque) parva vocabit:
Sed, quae non prosunt singula, multa juvant.

Ovidius.

¹⁾ L. „Erdélyi tört. Adatok“ I. k. XV. lapját, hol „apróságok“ helyett „forgácsok“ áll. (Kolozsvárt, MDCCCLV).

²⁾ L. Ponori Thewrewk József „Kerekes Ábel életképe“ című dolgozatát (Pesten, 1821).

Dum nihil habemus majus.

Phaedrus.

„Előbeszéd. Mi a kiterjedése e' Gyűjteménynek? Mit tettek mások is eddig-elé e' tárgyban? Mit lehetne 's kellenék is még megtenni? Mi haszon háromolna az által literaturánkra 's Némzetünkre? Nagy kérdések, és, ha mindenikre ez úttal felelnék meg, méltán attól lehetne tartanom, hogy az Előbeszéd sokkal nagyobbra nőnne, mint sem egy ilyen kitsiny munkátska' eleibe illhetnék. Most tehát tsak az első kérdés mellett maradok, a' Tsomók' rendével megfogok a' többiekre is felelni.

E' Gyűjtemény leginkább kiterjed Erdély polgári dolgait világosító Historiái Darabokra és Apróságokra, mellyek még tsak kéz-írásban vagynak, vagy ha ki is nyomtatódtak, de már igen nagyon megritkáltak. Illyenek p. o. a' Nemzeti Fejedelmek' idejében költ nevezetesebb *Diaetalis Articulusok*; Benkőként *Fontes Historiae patriae limpidissimi*, — a' Napló-könyvek (*Diaria*), — 's rövidebb Historiák: mert a' hosszabbaknak kiadása magában is egész Munka és nem is olly' veszendők, mint amazok kicsinségek miatt, — mindennémű levelek 's más Apróságok, ha csak a' Gyűjtemény tzeljának megfelelnek, — észrevételek és kritikai jegyzések egy vagy más történet iránt 's a' t.

Kérek szívesen minden hazafit; és tám nem lessz szemtelenség azt megvárnom másoktól, a' mit magam is hasonló esetben akár kívül örömetst megtennék — segítse az efféle apróságokat ezen Gyűjteménybe öszvegyűlni, és együtt Tsomóban attól megmenekedni, a' minek talán külön-külön ki volnának téve.

Részemről nagyon válogatos nem lészek: vagyon gyakran a' kitsinségeknek is haszna a' Históriában, ha szintén első tekintettel nem is igen ajánlják magokat. Mindenkor, kitől mitsoda Írásdarabot kaptam, megfogom említeni; 's ezt tőlem háládatosság legyen, másokra nézve pedig a' példa szolgáljon hathatós ösztön gyanánt.

Az utolsó Tsomóban minden Darabok idő-rend szerént laistromba szedődnek, a' mikor különösön minden Darabról számadolni is fogok, hogy honnat vagy ki után adtam ki.

Újra meg újra kötöm szívére minden Hazafinak Hazafiu igyekezetemet, melly nagyobb, hogy sem csak magamra is hagyatva hasznosan fáradozhatnék, és azonban kiterjedőbb hasznú, hogy

sem minden Hazafi' pártfogását méltán ne remélhetném. Nem elég nagy kárunk, szégyenünk, gyalázatunk, hogy az Erdélyi dolgokról mind e' mái napig is olly' keveset olvashatni nyomtatásban ma g y a r ú l; holott mindenfelé szerte-széjjel Hazánkban a' sok betses kézírás? Eleink annyi sok villongások, annyi sok Török pusztítások 's Tatár járások között is kivánták dolgaik' emlékezetét tanúságképpen Maradékaikra áthagyni, 's mi a' tsendes békességben (mert azok a' Történetek, mellyek a' Századokat játszó közelebbi két tizedek oltá pusztítának, egész Európával közösek, és nekünk Magyaroknak, Hálá Istennek, Hálá királyunknak! a' kik megkiméltek, még nem sok részünk vólt benne), mellyet pedig nagyobbára nekiek köszönhetünk, nem áttalljuk háládatlanúl elfelejtkezni akarni. Ditső Eleink iránt érzéketleneknek lennünk, a' Maradéktól semmit sem gondoskodnunk, azt tartom, egyy fóрма véték. — Szászvároson, Mart. 12-kén, 1815."

Nagy emlékü' történészünk Szabó Károly ez előszöröl czédulakatalogusa illető helyén ezeket jegyzi meg: „Kerekes Ábel saját keze írása. E 3 levél nem egyéb, mint a Kerekes által kiadatni tervezett gyűjtemény I. csomójának czimlapja és előbeszéde, mely kelt Szászvároson mart. 12. 1815. Maga a gyűjtemény, melytől e 3 levél a kötet előtáblájával együtt elválasztatott, hiányzik.“ Talán a haladó idő, mely oly sok mindent fed ki s fedez fel azokból, melyeket már elveszetteknek gondolunk, vagy a melyeknek létezését sem tudjuk többé, a kérdéses gyűjteményt is napfényre hozandja előbb vagy később. Vajha így lenne!

A gróf Bánffy György által 1792-ben felállított „Kézírások Társasága“ az akkori idők szokása szerint latin czim alatt adta közre okmánytára két kötetét, melyet elégséges költség hiánya miatt több kötet nem követhetett,¹⁾ a „Provinzial-Blätter“ szintén történetünkkel foglalkozó folyóirat volt, de az első magyar történeti folyóirat tervezetének érdeme Kerekes nevéől elválaszthatlan. Gróf Bethlen Imre „Magyar Klio“ czim alatt szándékozta történelmi gyűjteményét havonként megjelenő füzetekben a történészeknek hozzáférhetővé tenni, de szándéka nem valósulhatott meg; ez a szándék már a folyó század második feléből való s bizonyára a nemes gróftól Kerekes példája is nem kis mértékben buzdította dicséretes tervének elkészí-

¹⁾ L. „Scriptores Rerum Transilv.“ cura Societ. Philohistorum Transilv. (Szeben, 1797—1800.)

tésére. Mintha egy balvégzet érezte volna hatalmát azokkal, kik Erdély történetének forrásait a magyar történetírásnak időszakonként egymást követő kötetekben megnyitni ohajtották. A „kéziratok társasága“ munkáját csak megkezdhette, de költség hiánya miatt folytatni nem tudta. Kerekest a kérlelhetlen halál elébb ragadta ki a küzdők sorából, mintsem történeti folyóiratát megindíthatta volna, s gróf Bethlen Imre dicséretes szándéka nem valósulhatott meg. A történet barátainak az 1839-dik esztendő hozta meg a rég várt, rég ohajtott magyar nyelven szerkesztett „Erdélyország történeti tárát“, melynek első kötete végre valahára ez évben megjelenhetett gróf Kemény József és Nagyajtai Kovács István által szerkesztve, huszonhárom évre szerkesztve Kerekes Ábel elhunytja után. Kerekes a „Magyar Kurir“ 1815-ik évf. 36-dik számában nyilvánította ki legelőször szándékát elébb egy történeti tárt megindítani, utóbb Erdély történetének megírásához fogni, s kéri mind azok támogatását közhasznú vállalatának sikeressé tétele miatt, kik az erd. történet írott és nyomtatott forrásainak gyűjtésével foglalkoznak. Az „Erdélyi Múzeum“ IV. füzetében e nyilatkozatát s kérését újból is ismétli s egyszersmind közhirül adja, hogy Bethlen Gábor fejedelem életiratát megkezdette, „minthogy megérdemlik a nagy emberek, hogy az egész Hisztória folyamatjából kiragadtassanak és közelebből is megismertessenek.“ Szerző a nagy fejedelem életiratát csakis második házasságáig készíthette el s e műnek újabb s régibb kéziratai, mint Ponori Thewrewk Józsefnél olvassuk, Döbrentei Gábor s Lészay Dániel birtokában voltak. Örömmel üdvözli Kerekes „szives kérelmében Erdély historiája barátihoz“ Rummy Károly György „Monumenta Hungarica“-it, azaz „Magyar Emlékezetes Írások“ czimű vállalatát, melynek egyes köteteibe saját gyűjteményéből ohajtott egyet-mást toldalékként kiadni s e munka költségeinek némi fedezésére 160 forintot ajánlott fel ¹⁾ nem feleslegéből, mert ilyennel nem rendelkezett, bár vagyonos szülék fia volt, hanem takarékosága gyümölcséből. Kora halála miatt ez ohajtása sem teljesezhetett. Nem ismerné az Kerekest, a ki azt hinné róla, hogy személyes hiúság iratta vele czélba vett munkáiról szóló jelentését; hiúság távol állott tőle s literaturai dolgozásait azért jelentette jókor előre, mint maga mondja az Erd. Múzeumban közölt

¹⁾ L. Ponori Thewrewk József. id. k.-ben.

kérésében, „hogy tudós hazánkfijaitól segitette, annál nyomosabban, annál hamarább végezhesse.“ Szászvárosról 1815. okt. 16-án kelt idéztem iratában különösen a következő két nyomtatott könyvet kéri magának használás végett megküldetni: 1. „Rerum in Transylvania anno Domini 1613. toto mense Octobri gestarum ordo et series.“ 2. Paskó Kristófnak „A' Nemes és régen híres Erdély Országának keserves és szomorú pusztításáról irt siralma.“ Kerekes ugyan az előbb említett munkának kézirati másolatát három példányban bírta, de hogy annál nagyobb pontossággal adhassa ki, szerette volna két nyomtatott kiadását is látni.

Kerekesnek rövid élete úgy szólván készülődés volt nagyobb munkák megírására s a „vita brevis, ars longa“ mondat igazságát élettörténetében megbizonyítva látjuk. A fáradságos és sok időt igénylő előkészületek közt kevés dolgozatával készülhetett el. Kevés számú értekezéseinek egyike Cesinge János vagy ismertesebb névvel Janus Pannonius életét tárgyalja, e dolgozata az „Erd. Muzeum“ 5-dik fűzetében jelent meg s úgy az adatok lelkiismeretes feldolgozása, mint némely az előadásba mesterileg szőtt megjegyzés eredetisége s az irány szépsége által kitünő. Kezdi azzal, hogy egy tudós élete sokkal több haszonnal foly az emberiség javába, mintsem a legnagyobb hódítóké: ha akár mint költő a durva indulatokat szelid érzésekre olvasztja, akár mint bölcsész az eltévedt emberiséget igaz útra hozni törekedik, akár mint történész, az erénynek és vétekek méltó színnel való lefestése által gyűlasztja a jókat s tartóztatja a rosszakat.

Szerzőnknek e szép fejtegetése azonban némi birálatot hív fel, melyet itt teljesen elhallgatnom nem lehet. Némely hódítások az emberiség történetében nemcsak új korszakot nyitottak, hanem a művelődésnek elég nagyra nem becsülhető vívmányait előkészítve az emberiség javát a legnagyobb mértékben mozdították elő, így p. o. hogy épen azon hódítók egyikét idézzem, kit Kerekes értekezésében megemlít, Nagy Sándor ázsiai hódítása a görög műveltség drága magvait Előázsianak ép azon tartományaiba hintette el legtermékenyítőbben, melyekben később a kereszténység első virágzását szemléljük, s az így előkészített talaj nagy mértékben kedvezett a keresztyén tan fejlődésének s gyors terjedésének. Az id. értekezésnek még egy helyéhez fűzök megjegyzést. Mátyás királyról

szólva a többi közt így ír Kerekes: „Valósággal Mátyás a' helyett, hogy a Török ellen a' Királyságot bátorságba helyeztetni igyekezett volna, még önmaga gyengíté gondatlanul, midőn háborúra háborút kezdett, csakhogy a Curtius' N. Sándora lehessen.“ Szerzőnk e vádja felettébb igazságtalan. Dicső emlékü királyunk Mátyás „az igazságos“, a rettentetlen hadvezér, minden bizonynyal megérdemelte a szentelt kardot, mit neki Pál pápa küldött, mint a hit védőjének az eretnekek ellen s a törökök megfékezésére folytatott hadjáratai méltán fűződnek babérkoszorúja hervadhatlan leveleihez. Megtette a lehető s országunk neki köszönheti felsőbbbsége magasabb fokra emelését oly nagy mértékben, hogy Szalay László szavait idézzem, mint kivüle alig kettőnek, háromnak királyai között. A nagy vállalatok véghezvitelére Mátyás nem annyira a mult idők hősei fényes nyomainak követése, mint inkább saját maga lángesze ragadta s a kiolthatlan vágy hazáját hatalmassá s mind dicsőbbé tenni. Midőn Kerekes Cesingéről e szavakat írja: „Hát ha a tudományok az ő idejében nálunk nagyobb divatban lettek, hátha a betegségek és közönséges bajok azoktól el nem fogták 's ide hátra legjobb korában el nem tették volna, mit nem lehetett volna tőle várni?“ mintha csak saját állapotát vázolta volna, a kihez szintén nagy remények s nagy várakozások fűződtek.

Maradtak költői művei is szerzőnknek, így a „Rózsák“ és „A boldog szerelem.“ Ezekről azt írja Ponori Thewrewk József, hogy magokban eléggé tündöklők, de ha Kisfaludy Sándor dalai mellé tennők, ép oly kevéssé látszanának meg mellettök, mint a párta nagy gyöngyei között valamely apró gyöngyszem. Irt idylleket is, melyekben Thewrewk József nem találja meg Arkádia mosolyát. Költői munkái nincsenek kinyomtatva.

Rendesen az életirat előzi meg az író munkáinak méltánylását s ez azért van leginkább így, mert a munkák teljes megértésére ismernünk kell a szerző életfolyamatját. De van-e mindig elég életírási adat a felvilágosításra s nem látjuk-e elég gyakran azt az ellenmondást, mely a benső élet s az életkörülmények szerint idomuló alakulásai közt van? S ilyenkor a munkák megítélésénél könnyen megtörténhetik, hogy vezetőnk merő látszat. Még az önéletiratok adatai se mindig olyanok, hogy azokból az író egyénisége megismerhető legyen, vannak ezek közt közönbös természetűek, melyekből

alig árad némi világosság az autobiographia írójára, az önismeret hiányát elárulók, hiúság sugalta kétes értékű közlemények s még olyanok is, melyek egyenesen az olvasó félrevezetését czélozzák. A dolog ilyen állapotában a mű bizonyos pontig elválasztandó szerzőjétől, keressük az összekötő szálat, de azokat nem mindig találjuk meg s egy és más feltevéseinkben csalódhatunk. A mű az, mi szerzője iránt érdeket gerjeszt s ezért talán nem épen helytelenítendő azon eljárás, mely szerint a munkák méltánylása előzi meg az életirat többé-kevésbé plastikai vázlatát. Mi jelen kísérletünk rendjén az előadás ezen útjára léptünk.

Ponori Thewrewk Józsefnek köszönhetjük a Kerekes Abel életéről szóló adatok legtöbbszörét, ki „Csík-szentiványi Kerekes Abel életképe“ című dolgozatával erdélyi irodalomtörténetünket egy becses lappal gazdagította. Legfőbbként e műből meritettük az itt következő adatokat.

Kerekes született Erdélyben, Szászvárosszékbén, Tordason, 1790. febr. 15-én. Szászvárosszék 1876-ban csatoltatott Hunyad-megyéhez s Tordas jelenleg a szászvárosi járás egyik kis községe. Édes atyja János tordasi ref. prédikátor, édes anyja Dézsy Krisztina volt. A tordasi ref. papi állomás egyike levén a legjobban alapítottaknak, a szülék emberi számítás szerint remélhették, hogy egyetlen fiúgyermekük neveltetésére minden szükségest meg fognak tehetni s neki majdan szép vagyont fognak hátra hagyni. A végzet másként akarta s a szép remények meghíúsultak, az atya korán kiszóllíttatván az élők közül, a jövedelem megapadt s az elmaradt özvegynek nehéz gondjai megszaporodtak. Ábelünk tanulását a reformátusok szászvárosi iskolájában kezdette 1798-ban, mely iskola valószínűleg mindjárt a reformáció első időszakában kezdődött, de nagyobb lendületét 1645-ben vette, mikor II. Rákóczy György a sebeshelyi dézsmát neki adományozta. Barcsay Ákos fejedelem negyven köből buzát rendelt az iskolának évenként utódjai által kiszolgáltatni. 1829-ben a szászvárosi gymnasium a Barcsay családdal úgy egyezett, hogy a 40 köből évenkénti buzaadás helyett, a B. család adósa lett az iskolának 3000 v. forinttal, fizetve az azután járó 180 v. forint kamatot évenként. Egész 1848-ig a szászvárosi ref. iskolának tanári személyzete legtöbbször csak egy rendes tanárból állott rektori címmel s kivüle még egy segédtanár s néhány leginkább Enyedről jött papi

vagy jogi pályára készülő ifjú tanított. Gróf Kún Zsigmond szép adománya következtében a szászvárosi iskola a multinál ugyan jobb helyzetbe jutott, de ekkor is még távol állott attól, hogy fontos feladatoknak kellő mértékben eleget tehesen. A jelenlegi ev. ref. Kún-tanoda kiegészülését és megszilárdulását Kún Kocsárd grófnak köszöni, ki 1861-ben a régi épület helyén egy két emeletes épületet emeltetett, újabb 50,000 forintos alapítvánnyal tetézésé előbbi alapítványát s utóbb még egy épület-szárnyat emeltetett s tanári lakásokat ajándékozott s legújabbán a beteg tanulók részére épülendő kórház költségeihez is néhány ezer forinttal járult. Facta loquuntur. Igen óhajtható volna, hogy a szászvárosi Kún-tanodának monographiája minél előbb közkézen forogjon az érdeklődőknek kívánt felvilágosításul, buzdításul sokaknak.

1803-ban Kerekes rhétorikát s poézist kezdett tanulni a nagyérdemű Sipos Pál tanártól, ki akkortájt a szászvárosi iskola rektora volt. Sipos P. született Nagy-Enyeden 1759. okt. 16-án, meghalt Szászvároson 1816. szept. 15-én, még nem egészen három hónappal kedves tanítványa Kerekes elhunytá után. Meghatva írja Döbrentei az Erd. Muz. V-dik füzetének foglalatjában: „— — ugyan azon egy tájékon, ezen esztendőben egy nagy lelkű Férjfiat, egy igen derék Ifjat vesztett el a' Haza.“ Kazinczy Ferencz nyelvünk s irodalmunk nagy reformatora Sipos emlékének e szavakkal áldoz: „Még iskoláiban elméje, szorgalma, jámborsága, csinos deák tolla által megnyeré előjáróinak figyelmeket, 's előbb B. Nalácz Józsefnek József fiát Bábólnán, továbbá a' koronaőr Telekinek ismét Józsefét, végre a' Cancéllarius Telekinek Ferenczét nevelé, 's ezen utolsót Bécsben. 1783. octoberében Rectora leve a' szászvárosi collegiumnak, ugyanannak 1798. sept. 23-dikán Rector Professora 's ezen hivatalt ott ő kezdette. 1805-ben Patakra jött által physicát tanítani, de Tordas 1810. jul-ban visszanyeré. Kéziratban egy deák nyelven dolgozott munkája van letéve a' kolosvári ref. coll. bibliothecájában, 's más példányban saját kezével írva nállam: Kánti tanítások. Nállam vannak Bode Berlini astronomus két levelei is hozzá és egy Göttingai Prof. Kraesmertől algebrai calculusokkal. Deák verseit 1810-ben a' Bécsi menyegzőre az újságlevelekben vette tapsolással a' haza 's mind Erdély, mind mi benne jeles praedicalót ismérünk, barátjai a legnemesebb gondolkozású, szelid, ártatlan embert. Nőtlen halt meg, mint

a' kiket olly igen tisztelt, Newton és Kánt.“ Méltán lehet büszke a szászvárosi ref. tanoda, hogy ily embert számíthatott tanárai közé, s Kerekes Ábel boldognak érezhette magát, hogy ily útmutatóra talált. Sipos észrevevén gyenge testalkatú tanítványában a lappangó tudóbaj kezdetét, mely benne a túlságos szellemi megerőltetés következtében mind inkább észrevehetőbben fejlődött, őt a tavasz felderültevel reggelenként kivitte magával sétálni s e mindennapi mozgás Kerekest tanulási folytatására lassan-lassan megedzette Sipos kedvencz tanítványának nemcsak tanára, hanem valódi barátja volt, ki a reggeli séták alkalmával s a leczkéktől üres órában szívesen társalgott vele azokról, melyek a fiatal ember lelkét a szép, jó és igaz eszményei felé vonzák s irántok rajongással töltik el. „Sokszor vezette be — írja Thewrewk József — az emberszerető Sipos kezén fogva Kerekest azon szobába, mellyben őmaga az első-rangú Matematikus és Poeta-Philosophus, idősb Bátor Naláczy József, Young egyik fordítója, Maros-Vásárhelyi Zsombori László, és Bátor Naláczy István, Erdélynek elmés költője, együtt tudományos beszélgetést tartottak. Eként formálódott a' Nagyramenendő „a' Nagykok' egyesületjében.“ Bátor Naláczy József m. testőrrel és íróval Kazinczy „Erdélyi levelei“ egyikében röviden így ír: „Jó fej, jó lélek.“ Bátor Naláczy Istvánnak Kazinczy szerint „a fesz és pőf nem dolga, és dévajkodásaival nyer és nem vesz.“ Zsombori László költő Hunyadmegyében a Sztrigy partján aluszsza végső álmát. Sírja koszorúzatlan s emlékéért Sipos szép verse őrzi meg a feledéstől:

Halma leroskadt már: emlékköve dőlve mutatja
 Elsordadt betűit. — Térj ide jó hazafi.
 Erdélynek lelkes fija, Zsombori nyúgoszik itten,
 Hallgat már, de a Strigy messze zugatja nevét.“

1804. decz. 16-kán Kerekes tógába öltözött s ezután még négy esztendő-t töltött Szászvároson. 1805-ben Sipos Pál Sárospatakra hivatván el tanárnak, Borsos János szászvárosi második prédikátor ¹⁾ vette által az iskola igazgatását, a következő esztendőben Baló Sámuel lép. tt Sipos Pál helyébe, ki a szászvárosi iskolában az aligazgatói hivatalt felállította s ezt egy a nagy-enyedi collegiumból meghívott fiatal emberrel töltette be, kinek nevét Tewrewk József nem

¹⁾ Meghalt 1829-ben.

emliti. Néhai Szabó György szászvárosi rector professornak a szászv. ref. tanodára vonatkozó feljegyzéseiben ez ifjú Hunyadi Jánosnak mondatik; 1809-ben hivatalában Erdősi Mihály követte, utána 1812-ben Szabó Lajos következett, kinek a pénzérték csökkenése miatt csakis 160 frt járt fizetésébe. Kerekes Ábelnek 1813-ban s Borsos Zsigmondnak 1816-ban 200 frt fizetés járt. Kerekes Hunyadi Szászvárosra érkezése után felmentetvén tanítói lekötelezése alól, nagyobb mérvben láthatott neki történeti tanulmányainak, mint az előtt, s 1807-ben egy kis Magyar Krónika megírásához fogott, melyhez levéltári másolatait is felhasználta, de munkája nem elégítette ki s azt tűzbe vetette. Borsos János a matematikában s Baló a többi tudományban nagy lelki-gyönyörűséggel oktatták az ezek iránt kiváló mértékben fogékony Kerekest egész az 1808-ik év nyaráig, a mikor is Nagy-Enyedre ment s már jul. elsején a tógátusok számába bevétetett. Kevés idő mulva itt is széles körű, alapos ismereteivel tanárai figyelmét magára vonta s szabad óráit a kollegium könyvtárában töltötte régi levelek s a nagyérdemű Benkő József historiai kéziratjainak lemásolásával foglalkozva. A szünnapokon leginkább Gyulafehérvárra tett kirándulásokat s ott a püspöki és a káptalani könyv- és levéltárban kutatta múltunk emlékeit. 1810-ben Kerekes Nagy-Szebenbe ment német nyelvet tanulni, ott a báró Bruckenthal Sámuel alapította könyvtárban feles számú kéziratot másolt le s a numismatikai gyűjteményt is behatóan tanulmányozta. 1811-ben Maros-Vásárhelyre utazott, hol idejének legnagyobb részét a gróf Teleki Sámuel Cancellár által alapított könyvtárban töltötte. Ez alkalommal ismerkedett meg Aranka Györggyel, kinek sok érdeme közt legnagyobb érdeme az volt, hogy az 1791-ki erdélyi országgyűlésen egy „Magyar Nyelvmivelő Társaságról“ szóló törvényzikket indítványozott, melyet az ország K.K. és R.R. el is fogadtak. Kerekes Arankával mind haláláig élénk levelezésben állott. Ez év szeptemberében Kerekes Szászvárosra visszatelepedett, hol törv. tanulmányai folytatásához, nagyobb munkáira teendő előmunkálataihoz fokozott kedvvel fogott, éjjelt nappallal összetéve. A hunyadmegyei levéltárban is szorgalmasan búvárkodott. Dolgozatait ekkor már tordasi lelkész Sipos Pállal is közölte, ki becses tanácsaival, útbaigazításaival folyton támogatta s egész befolyásával segítette a szászvárosi tanodában megürült segédtanári állomás elnyerésére. 1812. jan. 8-án foglalta el ta-

nári székét egy philosophiai lélek sugalta magyar beszéddel, melyben a tanító kötelességeiről értekezett és Balót, egykori tanárát s most leendő tisztársát üdvözölte. Balónak 1814. szeptember 29-én történt elhunytával az iskola igazgatása Kerekesre szállott s ő igazgatói kötelességeit lelkiismeretesen teljesítve, a felsőbb tudományok magyar nyelven való előadása által a nemzeti művelődésnek nálunk jeles szolgálatot tett. Gyakran mondotta tanítványai előtt, hogy „a magyaroknak magyar nyelven kell beszélni és mindenféle tudományokat tanulni; valamint minden mivel nemzetek anyanyelvükön beszélnek és tanulnak.“¹⁾ Apáczai Cseri János buzgó óhajtását, mely szerint a közoktatásba a nemzeti nyelv behozandó, a jelen század elején a szászvárosi tanodában szűk körben ugyan, de a gondjaira bizott fiatalok lelkületére termékenyítőleg Kerekes valósította meg s ez az óhajtás, melyet a XVII. században Cseri János nyomán Mártonfalvy György debreczeni tanár (1660—1680) teljes lelkéből osztott, de utána megint csak kegyes óhajtásnak maradt, azóta a hazafiak lelkében helyét megtartotta, többé nem volt elhangzó szózat, hanem a korszellem intő szava, mely utóbb törvény erejére emelkedett. Szabó György említettem feljegyzései szerint, melyeket Jánosi Gábor szászvárosi ref. Kún-tanodai tanár úr sziveskedett velem közölni, Kerekes Á. tanította (még mint subrektor) Horatius, Plinius leveleit, algebra elemeit és az egyenleti feladatokból valamit s kevés mértant és a hazai történeteket, melyeket bűvárolt. Kerekes tanítványait lelkesen buzdította, hogy magoknak irodalmunk akkori újabb terményeit megszerezzék s azokból a jó és szép magyar irályt elsajátítsák. A tehetséges fiatalokat hetenként egyszer magához hívta s velök irodalmi kérdésekről értekezve, őket irodalmi munkásságra ösztönözte. Ha valamely új magyar könyv előfizetés útján sajtó alá került, mint Thewrewk József többször idézett könyvében olvassuk, elővett egy ív papírost, „reá írta felül a kijövendő munka czimét; ez alá a maga nevét, és az iskola könyvtárát. Azután eljártatta az iskolát azon jelentéssel, hogy minden, kinek erszénye engedi, igyekezzék a kinyomatandó magyar könyv megvételével nemzetéhez forró szeretetét megbizonyítani.“

1815-ben febr. 4-dikén Keresztes Dániel ujonnan választott

¹ L. P. Thewrewk J. id. m.

szászvárosi tanár tartotta meg székfoglalóját s Kerekes meleg szavakkal üdvözölte tanártársát, mintha sejdítette volna, hogy benne egyszersmind közeli utódját üdvözi. E beiktatásról Szabó György kézirati jegyzeteiben ekképen emlékezik: „Keresztes Göttingából 1815. elején érkezvén meg, febr. 5-én (T. J.-nél 4-dikén) köszöntött be. Beköszöntése nagy ünnepélyességgel történt; a nevelésről értekezett. Beszéltek még br. Naláczy József, Sipos Pál tordosi pap és conrector Kerekes Ábel. A beszédek kinyomattak. Kerekes s Keresztes alatt az iskola virágzása nagy tökélyt nyert. A két tanár legszébb egyetértésben törekedett a szászvárosi ref. tanoda javán munkálni s a gondjaikra bizott növendékeket a vallásos érzésben, jó erkölcsökben és tanulásban mind előbbre vinni. Nemes igyekezetüket siker koronázta. Keresztes élete alkonyát egyik kedves tanítványa huga iránt támadt szerelme fonta be aranysugaraival s szerelme költővé tette. Házasodási szándékát, mint annyi sok más tervét a korai halál meghiusította. Az 1816-dik év mártius első hetében a régen benne lappangott tüdővész ágyba döntötte s ez óta élete lassu haldoklás volt. Azon év áldozó csütörtökén a leáldozó nappal földi élete a halál árnyába borult s nemes lelkét e tördelve mondott szavakban lehelve ki: „A nemzetesedés által lehet boldog a haza.“ Temetését így írja le Ponori Tewrewk József: „Május 26-dikán délelőtt a reformátusok egyházában Branicskai Nagy Sándor második prédikátor prédikációt, Professor Keresztes Dániel oráció, a sírboltjánál én magam hasonlólag beszédet tartottunk felette. Az énekes ifjuság Lészay vezérlése alatt bús melódiákkal tette meg a rendes tiszteességet. És zckogó mátkája zsenge virágfűzettel fonta körül sírját. Porai a szászvárosi protestánsok temhelyébe tétettek.“ Lészay Dániellel, a kit e helyen barátja említ, Kazinczy azon év szeptemberében Sipos Pálnál Tordason ismerkedett meg, s vele később néhány levelet is váltott. Lészay orvostudor nemcsak kitünő orvos, hanem tudós régész is volt s szép numismatikai gyűjteménye nálunk számot tett. A szászvárosi ref. tanodának haláláig gondnoka volt, mely hivatalában derék fia dr. Lészay László követte. Thewrewk Józsefről Kazinczy erdélyi levelei XII-dikében így ír: „— magyar és erdélyországi felesküdtött ügyész, ki a mostani kornak, s a későbbnek még inkább a maga Magyar-Pantheonjával meg nem becsülhető kincset ada.“ Döbrentei Gábor az Erd. Muzeum V-dik füzetében Kerekes el-

hunytáról e szavakban emlékezik meg: „A' nemzeti literaturának, 's nevezetesen Erdély históriájának nagy buzgósággal élni kívánt ifju, váratlanul meghalt a mult májusban, 1816. Igy hala ki a kiadó mellől, ezen muzeum kezdete óta, két jeles talentumu ifju, Pataky és Kerekes, kik az intézetet buzgón vették. Kerekesnek hátra maradt gyűjteményeit 's dolgozásait a' kiadó, szászvárosi Prof. Keresztessel egybe fogja gyűjteni 's külön Béke legyen a' dicső lelkűek hamvainak!“ Kazinczy Lészayhoz 1816. kiadni. oct. 8-dikáról írt levelében Kerekest illetőleg ezeket írja: „Mind a' Kerekes Ábel biographiáját, mind a' szászvárosi collegium historiáját nagy örömmel fogom olvasni. De kérhetném-e az Urat, hogy ezek mellé tenné még Kerekes gyűjteménye darabjainak Catalogusát, még pedig minden darab mellé, ha Originalisok-é vagy csak Copiák?“ E levél utóiratában még e szavak állnak: „Mindent elkövetek, hogy megtiszteltessék. E' végre halotti beszédeit, 's verseit is, valamit kaphatok, kiadom, ha ezt a' munkát más nem teszi meg. Hogy úgy tehessem, a' mint illik, jegyezze ki az Ur, mikor leve szászvárosi prof., és mikor szűnt meg az lenni, 's ezen szolgálatja alatt mely nevezetes dolgot tett, 's hol monda akkor vagy az alatt halotti vagy más beszédeket.“ Az utóirat e szavai azonban nézetem szerint nem Kerekesre, hanem Siposra vonatkoznak, hiszen Kerekes mind halálig szászvárosi tanár volt s Kazinczy nem kérdezhetette, hogy mikor szűnt meg az lenni. Második Lészay Dánielhez írt levelében Kazinczy képzelete azon magasztos varázsképét festi, melyben látni véli Sipost, a mint a halhatlanok mennyei hazájában az őt kevéssel megelőzőtt egykori tanítványát viszontlátja s szívreható örömmel üdvözli. Romy Károly György, Igaz Sámuel, Kazinczy Ferencz, Döbrentei Gábor s Keresztes tanár mindnyájan szívesen vállalkoztak Kerekes hátrahagyott iratai kiadására s mégis ezek egyike sem valósíthatta szándékát. A rohanó idő, újabbnál-újabb érdekek Kerekes irodalmi hagyományát az utódokkal elfeledtették, már csak pusztá név, Toldy Ferencz irodalomtörténetében elé sem fordul. Elevenítsük fel emlékét az említésre méltónak, mert Sipos Zsombori emlékére írt versszaka reá is vonatkozik:

„A zavaros gőztől tisztult ege; tetszeni kezd már
Nimbusa, már közelit istenedése felé.“

Vajha ki tudja hol lappangó kéziratait is fellelhetnők, összegyűjthetnők, mert ez a gyűjtemény volna Kerekesnek maga által emelt legméltóbb emlékszobra.

Kerekes Ábel külső megjelenését így írja le életrőja Thewrewk József: „Kerekesnek magas, vékony termete; a' kora őszültség szállongó havával gyéresen hintett gesztenyeszín haja, nagy, széles homloka: hosszúkö és halvány ábrázata volt. — — — — — Mindig lesütett fejjel járt stb.“ A nemzeti magyar viseletet nem tar'otta csupa külsőségnek, hanem olyannak, mely viselőjét szorosabban fűzi hazájához, s hunyadmegyei tanítványait lelkesen buzdította a nemzeti viselet iránt hozott megyetörvény hiveséges megtartására. Hunyadmegye közgyűlése e szabályrendeletet 1790. jun. 2-dikán hozta s ebben figyelme kiterjed a nemzeti viselet részleteire is. A régi alkotmány védbástyái, a magyarországi és erdélyi megyék, hivatások magaslatán állottak, s a nemzeti szellemnek tiszta lángú tüzét történetünk derűs-borús napjaiban egyaránt magasan lobogtatták. A megyei jegyzőkönyvek ép ugy, mint az országgyűlési végzések egyszersmind művelődés-történetünk lapjai is.

KUUN GÉZA GR.